

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.192>
УДК 94(437.6):327(41+44+73)] «1939»

Іван БОРОВЕЦЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії,
Кам'янець-Подільський національний університет
ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
borovets.ivan@i.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

«СЛОВАЦЬКЕ ПИТАННЯ»

У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ЗАХІДНИХ ДЕМОКРАТІЙ (БЕРЕЗЕНЬ — ВЕРЕСЕНЬ 1939 р.)

Мета — комплексний аналіз візії провідних західних країн зі «словацького питання» напередодні Другої світової війни із залученням архівних матеріалів, опублікованих джерел і тогочасної преси. **Методологічною основою** є принципи історизму, системності та всебічності. Найширше використано проблемно-хронологічний, компаративний, синхронний методи. **Наукова новизна** визначається відсутністю присвячених проблематиці спеціалізованих праць в українській та зарубіжній (окрім словацької) історіографії. **Висновки.** Західні демократії засудили ліквідацію Німеччиною та Угорщиною Чехо-Словаччини і проголошення Словацької держави розцінювали як складову цього процесу. Проте Великобританія на початку травня 1939 р. модифікувала своє ставлення й визнала Словаччину де-факто. У середині липня аналогічно вчинила Франція. У дипломатичних колах навесні — влітку 1939 р. статус Словаччини вважали тимчасовим. Існували прогнози, що вона буде розділена між сусідами, передана Угорщині, анексована Німеччиною. Звіти британського та французького консулів, західна преса акцентували на проявах підпорядкування Словаччини Берліну, критично оцінювали вну-

Цитування: Боровець І. «Словацьке питання» у зовнішньополітичній рецепції західних демократій (березень — вересень 1939 р.). *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 192—213. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.192>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

трішньополітичний розвиток країни. Словацький уряд через посередників контактував із чехословацькою еміграцією у Франції, що британська дипломатія інтерпретувала як спробу налагодити позитивний зв'язок із західними державами. Позиція США стосовно Словацької держави була послідовно негативною. Американський уряд не бачив різниці у статусі чеських і моравських земель та Словаччини. За океаном першими стали підтримувати плани чехословацької еміграції на чолі з Е. Бенешем щодо відновлення статус-кво. Спроби словацьких дипломатів змінити ситуацію на свою користь не дали результату. Під тиском німців Словацька держава взяла участь в агресії проти Польщі, що остаточно знищило всі надії на налагодження відносин із західними демократіями. Великобританія та Франція приєдналися до американської інтерпретації й почали вважати Словаччину за окуповану Німеччиною територію.

Ключові слова: *«словацьке питання», Великобританія, Франція, США, міжнародні відносини, дипломатичні контакти, визнання де-факто, преса, геополітика.*

Проголошення 14 березня 1939 р. незалежності Словаччини засвідчило старт першого в національній історії словаків державотворчого процесу. Однак міжнародне співтовариство цю подію сприйняло як початок інспірованої нацистською Німеччиною кризи, результатом якої було зникнення впродовж наступних кількох днів із карти Центрально-Східної Європи Чехо-Словаччини (ЧСР). Чеські та моравські землі 15 березня окупували німецькі війська (вони перетворилися на протекторат Богемія й Моравія), а проголошену того ж дня Карпатську Україну швидко ліквідувала угорська агресія.

Це справило негативний вплив на оцінку Заходом факту появи Словацької держави, що підкріплювалося тенденцією до зростання її залежності від Німеччини. Проте до початку Другої світової війни її роль у міжнародних відносинах ще не набула характеру константи, відбувалося деяке обговорення «словацького питання» політичними елітами й дипломатичними службами провідних західних країн (Великобританія, Франція, США).

Дана дослідницька проблема є «білою плямою» у сучасній українській історіографії. Не зверталися до неї й радянські та російські історики. Європейські, американські фахівці теж досі не виділяють власне «словацьке питання» як спеціалізований предмет студій. Лише в контексті загальної канви тогочасної центральноєвропейської або ж чехословацької історії звично констатують, що Словацька держава була «маріонеткою Німеччини».

У словацькій історичній науці виділяємо дві групи дослідників цього питання. Емігрантську течію представляють Ф. Внук, Й. Кіршбаум, Ф. Дюрчанський та інші, які писали свої праці на Заході й опрацювали відповідні дипломатичні документи та мемуари ще у 1960—1980-х рр. Вони були пов'язані, або й безпосередньо належали до політичних кіл Словацької держави, котрі після 1945 р. створили у західних країнах низку емігрантських центрів. В їхніх студіях помітне прагнення до позитивних інтерпретацій. Спираючись на принцип історизму, вони актуалізують факти, які демонструють, що зовнішня політика західних демократій стосовно Словаччини могла змінитися на краще в разі, якби світ не скотився у прірву світової війни.

Другу групу репрезентують насамперед співробітники Інституту історії Словацької академії наук Е. Іванічкова, С. Міхалек, П. Петруф та ін. Вони змогли вивчати проблему після демократичних змін на рубежі 1980—1990-х рр. Їхні праці підготовлені на основі словацьких і закордонних архівів, тому висновки побудовані на компаративних та ретроспективних засадах. У них переважають скептичні оцінки, адже західна дипломатія чітко фіксувала непевне становище Словацької держави у системі нацистської зовнішньої політики та прояви авторитаризму на внутрішньополітичній арені. Проте, у працях словацьких істориків досліджуються відносини Словаччини з кожною державою окремо, а також розглядається ширший хронологічний діапазон у межах 1938—1945 рр.

Метою пропонованої статті є спроба комплексного аналізу візії провідними західними країнами «словацького питання» від середини березня 1939 р. до початку світової війни на основі доступних архівних й опублікованих джерел, матеріалів преси, історіографії.

Реакція на розчленування Чехо-Словаччини

Факт декларування 14 березня 1939 р. сеймом автономного Словацького краю незалежності Словаччини був на руку тогочасному британському керівництву. Він демонстрував, що ЧСР розпалася зсередини за ініціативою словаків, а не через атаку ззовні [1, С. 146]. Отже не було формального приводу для надання допомоги союзникові під час нападу третьої сторони («casus foederis») згідно з мюнхенськими британсько-французькими гарантіями кордонів ЧСР на випадок агресії. Прем'єр Н. Чемберлен пояснював: «Гарантія стосувалася неспровокованого нападу. Ніякого такого нападу ще не сталося» [2, С. 43]. Його підтримав також керівник МЗС Е. Галіфакс [3, С. 37—38].

Того ж дня американський посол у Парижі В. Булліт запитав британського колегу Е. Фіппса, що робитиме лондонський уряд у зв'язку з подіями у Словаччині? Той вказав на відсутність доказів, що виступ словаків проти чехів був інспірований німцями, оцінював суперечності в рамках ЧСР як внутрішню боротьбу «між самими словаками», а тому не бачив причини для втручання [4, С. 198]. На його думку, словацька акція довела, що ЧСР завжди була «нежиттєздатною» [5, С. 141]. Тобто ситуація стала зручним приводом для зовнішньополітичного відомства Британії реалізовувати тактику, озвучену її представником американському дипломатові в Берліні Р. Гейсту: «Британський уряд примирився з можливими екстремальними акціями Німеччини у Чехо-Словаччині» [6].

Позиція Н. Чемберлена наштовхнулася на жорстку критику з боку парламентської опозиції. Експерт із міжнародних питань Лейбористської партії Г. Далтон відкрито проголосив, що словацька декларація незалежності «оплачена німецькими грошима та [...] організована німецькими агентами» [7, С. 352]. Констатуємо пропагандистське й емоційне перебільшення в такій заяві, яка відображала одну з модифікацій неправдивих чуток. Говорили також, що начебто прем'єр уряду Словацького краю Й. Тісо після ініційованої

Прагою його відставки з посади сам попросив А. Гітлера про допомогу і проголошення незалежності, яке відбулося «без будь-яких консультацій зі словацьким народом» [8, С. 213].

Уточнена інформація, а також анексія Чехії та Моравії, Карпатської України прояснили ситуацію. Вже 17 березня 1939 р. промова Н. Чемберлена в Бірмінгемі продемонструвала поворот, принаймні в офіційній риторичі, від «умиротворення» до більш рішучого засудження віроломної агресії [9, С. 176; 10, С. 179]. Щодо словаків, то стало очевидно, що вони діяли під сильним тиском із Берліна й були інструментом або ж піддатливим асистентом агресії [11, С. 85], проте не прямим винуватцем ліквідації ЧСР, яким однозначно визнали Німеччину. Як зауважив один зі співробітників МЗС Великобританії Р. Спіай, «у всякому разі словаки не впали так низько, як ми вважали» [8, С. 213]. Усе ж 25 березня на засіданні британського уряду було вирішено поки що не визнавати Словацьку державу [12, С. 126].

Реакція Франції була обумовлена її тісними взаєминами з ЧСР і загалом чехословацькими настроями французьких політиків. Тож унезалежнення Словаччини бачилося як «націоналістичний», ба навіть «сепаратистський» акт, уважалося, знову ж таки, ініціативним кроком братиславських політиків [13, С. 92]. Французький посол у Німеччині Р. Кулондр у своїх звітах у Париж робив висновок, що проголошення самостійності Словаччини є частиною гітлерівського плану розчленування ЧСР, в якому словаки відіграли роль, аналогічну німцям під час судетської кризи [14, С. 253; 15, С. 150]. Вельми скептично оцінював він перспективи її розвитку: «Ця країна, понівечена Віденським арбітражем, позбавлена своїх найродючіших долин та розкидана по гірському краю, абсолютно безпомічна, існувати самостійно вона не зможе» [16, С. 286]. Французький консул у Братиславі М. де Пейлон коментував ситуацію так: «Питання в тому, наскільки Словаччина є незалежною державою і чи ситуація, в якій вона опинилася, відрізняється від нав'язаного “протекторату” в Богемії та Моравії [...] її самостійність виглядає більше як фікція» [17, С. 156].

У Вашингтон 14 березня 1939 р. надійшли об'єктивні міркування Р. Гейста, який назвав поточну кризу настільки ж серйозною, як австрійська та судетська 1938 р. Прогнозуючи розвиток подій, він указав: «Виглядає на те, що будуть окуповані не лише Словаччина та Рутенія (Підкарпатська Русь, сучасне українське Закарпаття — *І. Б.*), але, можливо, також Богемія та Моравія, або ж відбудеться створення незалежної Словаччини та Рутенії під протекторатом Німеччини. Як видається, серйозної протидії з боку західних держав не буде» [18].

Президент США Ф.Д. Рузвельт 14 березня на аудієнції з польським послом Є. Потоцьким висловив традиційне занепокоєння, розцінюючи події у Словаччині як продовження німецької експансії у Центральній Європі. Цікаво, що він торкнувся проблеми Підкарпатської Русі, та вважав за краще вже віддати її Угорщині, ніж залишати як східний плацдарм для Німеччини [19, С. 532].

У Вашингтоні цікавилися італійською позицією. Посол США в Римі В. Філіпс на зустрічі з очільником італійського МЗС Г. Чіано запитав його, чи правиль-

но розуміти ситуацію, що італійський уряд дав попередню згоду на відокремлення Словаччини? Г. Чіано відповів туманно навіть для дипломатичного лексикону: «Ваше враження правильне та неправильне водночас». Утім назвав розвиток подій «нормальним руслом» [20]. Італійська газета «Relazioni Internazionali» відзначила: «Тепер сектор від Балтійського до Чорного морів остаточно організовано з цілковитим усуненням звітної політики Парижа та Лондона»¹.

Е. Іванічкова наголошує, що в нотах усіх трьох держав, направлених у Берлін упродовж наступних днів, йшлося про нелегітимність зникнення ЧСР насильницьким шляхом, але у жодній із них власне Словаччина не згадувалася [11, С. 83; 21]. Уточнимо, що все ж таки в ноті французького уряду конкретизувалося про невизнання «ані анексії Чехії та Моравії, ані незалежності Словаччини» [22, С. 154]. Однак міністр закордонних справ Словацької держави Ф. Дюрчанський мав певні надії й надіслав телеграми західним демократіям із проханням про визнання. Відповіді не було. Але співробітник німецького МЗС Г. Альтенбург 25 березня 1939 р. наголошував заступникові державного секретаря Е. Верману, що словаки планують створити посольства у Вашингтоні, Лондоні, Парижі [23, С. 329]. План організації словацького МЗС, ухвалений на урядовому засіданні 17 травня, підтверджував цю інформацію².

Як бачимо, з формального погляду негативна реакція провідних західних держав на ліквідацію ЧСР не поширювалася на проголошення Словацької держави, адже воно було результатом не воєнної акції, а виразом волі легітимного представницького органу (сейму). Проте, з іншого боку, Великобританія, Франція та США не поспішали офіційно визнавати нову геополітичну реальність, вичікуючи на подальший розвиток подій і бажаючи будувати свою лінію поведінки залежно від форми та змісту реального зовнішньополітичного статусу Словаччини в найближчій перспективі.

Модифікації британського курсу

Економічні інтереси Великобританії у Словаччині були невиразними. На зустрічі 9 березня 1939 р. (тобто ще до декларації незалежності) британських фінансистів зі словацьким економістом П. Затьком вони не змогли вказати, в якій конкретній інвестиційній сфері зацікавлені. З іншого боку, залишалася відкритим питання про словацькі гарантії щодо можливих капіталовкладень [19, С. 493]. Проте після 14 березня Лондон не закрит своє консульство у Братиславі. Його очільник П. Парес продовжував працювати без офіційних уповноважень.

29 березня під час дискусії у британському МЗС один зі співробітників В. Бекетт зауважив, що «Словаччина однозначно не є наступницею колишньої Чехо-Словацької держави, а має вважатися новою державою» [24, С. 82].

¹ Slovenský národný archív (далі — SNA). F. Ministerstvo zahraničných vecí (далі — MZV). Kart. 113. Č. 3489/1939.

² Ibid. Kart. 56. Z. č. 275/40.

Ф. Внук зазначав, що керівник Центральноевропейського відділення зовнішньополітичного відомства Великої Британії В. Стренг у квітні висловлював думку про створення посольства у Братиславі на чолі з повіреним у справах, а влітку британці планували припинити визнання за представником ЧСР у Лондоні К. Лісіцьким дипломатичного статусу й лише погіршення взаємин із Німеччиною завадило цьому [25, С. 718].

Відомо, що у підготовленому британським дипломатом Р. Макінсом меморандумі «Статут Словаччини» від 12 квітня 1939 р. констатувалося, що «позиція Словаччини відрізняється від позиції Чехії та Моравії і низка практичних питань нас переконали, щоб ми визначили статус нашого консула у Братиславі й визнали нову державу де-факто» [11, С. 85]. У процесі обговорення документа Е. Галіфакс підтримав таку пропозицію [24, С. 82]. Тобто британці залишали Словацькій державі «прочинені двері» і водночас ще не мали остаточно сформованого негативного ставлення до неї.

4 травня 1939 р. П. Парес запросив у Ф. Дюрчанського екзекватуру [12, С. 126], але, згідно з інструкціями з Лондона, підкреслив, що це не означає визнання де-юре. Головний братиславський офіціоз пафосно коментував подію: «Недоброзичливці Словаччини за кордоном намагалися зволікання Великої Британії [...] пов'язати з фантастичними вимислами про її негативну позицію... Британське визнання Словацької держави перевернуло ці фальшиві теорії й посилило міжнародні позиції та європейський престиж нашої держави» [26]. На засіданні словацького уряду 17 травня було запропоновано створити дипломатичне представництво у Великобританії з поширенням його повноважень на Вільну Ірландську Державу, Єгипет, Іран, Афганістан, Ірак, Ліберію, Китай, британські домініони, колонії і протекторати³.

Характерною була реакція західної дипломатії на телеграму колишнього президента ЧСР Е. Бенеша (пішов у відставку 5 жовтня 1938 р.), відправлену 13 травня 1939 р. генеральному секретареві Ліги Націй французькому дипломатові Ж. Авенюлю. В ній Е. Бенеш закликав удатися до дієвих кроків проти агресора й узагальнив, що як чеські та моравські землі, так і Словаччина опинилися під німецьким протекторатом. Проте Ж. Авенюль відмовився виносити питання на обговорення ради Ліги Націй, мотивуючи тим, що звернення надійшло від приватної особи. З ним погодився Е. Галіфакс [27, С. 51].

Обережна тактика британців не означала, що вони не бачили реального стану справ. Безперечним фактом є те, що Словаччина дійсно по суті відразу ж була підпорядкована Німеччині. Згідно з двостороннім договором від 18—23 березня, Райх брав на себе гарантію політичної незалежності та цілісності Словацької держави, а її уряд мав формувати збройні сили та вести зовнішню політику в тісній згоді з німецькою владою [23, С. 305—306].

Загальна британська оцінка свідчила, що Німеччина загалом уважає Словаччину «тимчасовим явищем» [28, С. 18—19]. Щодо конкретних планів

³ Ibid.

Берліна, то циркулювала низка прогнозів на основі різних чуток у політичних і дипломатичних колах. Посол Туреччини в Лондоні Т. Арас припускав, що А. Гітлер незабаром обміняє Словаччину на Данциг і, можливо, «Польський коридор», та запевнить Польщу, що з приєднанням до неї Словаччини він, принаймні на певний час, скасує свої «українські плани» [29, С. 184].

22 травня 1939 р. словацький посол у Німеччині М. Чернак мав розмову з британським колегою Н. Гендерсоном. Той говорив про безнадійність становища Словаччини, адже німцям важливіша дружба угорців, а не словаків; уважав, що німці принесуть їх у жертву угорським інтересам, аби Будапешт підтримав антипольську політику Берліна; порадив словакам спробувати нейтралізуватися. М. Чернак дійшов слушного висновку, що англійський інтерес у словацьких справах є швидше дистанціюванням, ніж бажанням впливати на події та процеси⁴.

Консул П. Парес у своїх звітах періодично констатував, що німці не визнають актуальний статус Словаччини тривалим і теж прогнозував передачу її цілком або частини її території Угорщині [30, С. 253]. Словацький посол у Будапешті Я. Спіш'як сформулював мотиви британців: «За тогочасних обставин британська дипломатія дивилася на долю Словаччини байдуже, але найкращим варіантом бачила передачу мадярам, щоб таким чином посилити англофільську політику угорських кіл» [31, С. 52].

14 червня 1939 р. британський уряд обговорював на засіданні ще одну інформацію. Згідно з протоколом, Е. Галіфакс повідомив про можливе поглинення наступного дня Словаччини Райхом за «мовчазної згоди Угорщини»⁵. В. Рансімен (на той час лорд-президент урядової ради) інформував про свою розмову зі словацьким підприємцем-металургом, котрий висловив думку, що прямої анексії не буде, адже в такому разі «словаки завдадуть німцям багато неприємностей»⁶. Обговорення підсумував Н. Чемберлен: «За певних непередбачуваних обставин, ми мали б допомогти Словаччині, однак формальне її об'єднання з Райхом не зробить проблему суттєво відмінною від актуальної». Він констатував, що будь-яке вирішення «словацького питання» не буде прийнятним для британських інтересів⁷.

Британську візію демонструють також матеріали преси. «Daily Herald» 12 червня 1939 р. повідомляла, що головний штаб XVI корпусу німецької армії переведено з Магдебурга до Братислави, що підрозділи концентруються на словацько-польському кордоні. Словацькі газети назвали це «дешевою сенсацією англійських наклепницьких журналів»⁸.

⁴ Ibid. Kart. 112.

⁵ The National Archives. Cabinet Office. Meeting of the Cabinet. 14th June, 1939. P. 346. URL: <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7654126> (дата звернення: 19.02.2023).

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ SNA. MZV. Kart. 144. Z. č. 4136.

У газеті «Times» від 3 липня 1939 р. вийшла велика стаття з промовистою назвою «Республіка у хаосі: Словаччина після поділу». Матеріал докладно висвітлював економічні проблеми, окреслював численні ознаки залежності країни від Німеччини, наростання суперечностей в армії, внутрішньополітичну кризу тощо [32]. Реагуючи на публікацію, Я. Спіш'як пропонував поширити позитивну контрінформацію від Словацького національного банку та інших спеціалізованих установ і через бюро «Slovakpress» представити її «ширшій світовій громадськості»⁹.

На наш погляд, такі публікації, попри використання відомих фактів, дійсно «грішили» пропагандистським перебільшенням і мали переконати громадську думку у фіктивному характері словацької незалежності. Інформатори британського кореспондента воліли бачити лише негативи й підводили читачів до висновку, що ліквідація ЧСР призвела до катастрофічних наслідків, населення Словаччини незадоволене новою владою. Власне словацьких офіційних представників чи журналістів не запрошували публікувати на шпальтах британської преси матеріали про їхнє бачення державотворчих та політичних процесів у країні, тобто не давали поля для контраргументів і дискусії.

7 липня 1939 р. братиславський офіціоз повідомив, що з британською стороною погоджено кандидатуру М. Гармінца на посаду генерального консула в Лондоні, а П. Парес офіційно отримав екзекватуру. Автор замітки висловив сподівання, що тепер між країнами активізуються торговельні зв'язки і туристичний рух [33]. М. Гармінц оперативно прибув до британської столиці, а його тимчасовою консульською резиденцією став готель «Гросвенор»¹⁰. Досі не виявлено жодних документів словацького походження про його діяльність до початку вересня, хоча 18 серпня М. Гармінц вручив свої вірчі грамоти у Форин-офіс [34, С. 24].

Окреслені позитивні імпульси словацько-британської взаємодії було нівельовано зростанням напруження в німецько-польських стосунках. У звіті «Становище Чехії, Моравії, Словаччини та Албанії у випадку війни» від 17 липня 1939 р. П. Парес відверто наголошував, що остаточне рішення про відносини зі Словаччиною має бути ухвалене «залежно від ситуації безпосередньо перед війною». Він назвав дві альтернативи — проголошення території, окупованої ворогом, або ж оголошення війни [24, С. 83]. Як бачимо, позитивні варіанти, себто визнання де-юре або відхід словаків від пронимецького курсу, навіть не розглядалися. Впродовж липня — серпня у МЗС Великобританії також обговорювалося питання, чи варто як компенсацію Угорщині за нейтралітет у разі німецько-польської війни натякати Будапешту на можливу згоду Лондона щодо задоволення його територіальних претензій на словацькі землі [30, С. 254]. Але чіткого висновку за результатами дискусії не дійшли.

⁹ Ibid. Z. č. 20426/39.

¹⁰ Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 495. Оп. 13. Д. 55. Л. 76.

Погіршення міжнародної ситуації змушувало реагувати словацьких дипломатів. Так, повірений у справах у Варшаві Л. Сатмари 3 серпня 1939 р. заявив тамтешньому британському послу Г. Кеннард, що в можливішому конфлікті Словаччина воліє займати послідовно нейтральну позицію. Скептичний коментар британця лунав у тому сенсі, що «здається, пан Сатмари забув про словацько-німецьку угоду» [35, С. 25]. М. Чернак у бесіді з Е. Верманом 29 серпня просив надати докладнішу інформацію «про розмови з Англією». У відповідь було сказано, що «за даних обставин це неможливо навіть для хороших друзів» [23, С. 615].

Маневри Франції

У своїй політиці щодо Словаччини Париж зберігав загалом критичну лінію, але в тактичних рішеннях дослухався до британських порад. Французький консул у Братиславі М. де Пейлон, як і його британський колега П. Парес, залишився у словацькій столиці. 28 березня 1939 р. з ним зустрівся працівник словацького МЗС Й. Оміляк. М. де Пейлон ініціативно повернув розмову на визнання Словаччини Францією. Словак підкреслив факт мовчанки МЗС Франції на офіційне прохання Братислави визнати Словацьку державу й зазначив, що «консул чітко розуміє, чому цю справу неможливо обговорювати». М. де Пейлон поспішив задекларувати приватний характер розмови та передав вдячність словацькому уряду за те, що дозволяє подальше фактичне функціонування консульства¹¹. Він охарактеризував своє становище як «сидіння на двох стільцях» й особисто запевнив, що дуже бажає, аби ситуація прояснилася¹².

Відомо про п'ять звітів М. де Пейлона, надісланих у Париж упродовж березня — серпня 1939 р. [36, С. 95—97]. Їх автор на розвиток Словацької держави дивився песимістично, підкреслював німецький вплив і недемократичні тенденції внутрішньополітичного життя, не відкидав можливість розчленування Словаччини сусідами, а ухвалену 31 липня конституцію (згідно з якою офіційною назвою держави стала Словацька Республіка) вважав ліберальною за формою, але авторитарною за суттю [37, С. 697].

Детективним є сюжет про спроби налагодження взаємодії між словацькими очільниками та лідером чехословацької еміграції у Франції послом ЧСР у Парижі Ш. Осуським. Він був словаком за національністю та критично налаштованим щодо бенешівського чеського централізму. До того ж серед 50-тисячної словацької громади у Франції були й ті, хто вважав, «що чехи утискували словацький народ, а тому у Словаччину мусило прийти німецьке військо, щоб звільнити словаків» [38, С. 11].

Свідченням контактів стала місія Й. Сташка. Він був студентом школи політичних наук і через нього Ш. Осуський начебто дізнався, що Й. Тісо та Ф. Дюр-

¹¹ SNA. MZV. Kart. 56. Z. č. 12734/39. S. 1.

¹² Ibid. S. 2.

чанський не заперечуватимуть проти формування чехословацьких легіонів у Франції, але якщо вони не воюватимуть проти Словацької держави [39, С. 10].

Ще одним перемовником став лідер словацької меншини в Угорщині адвокат Л. Обтулович, котрий користувався довірою Й. Тісо. Він наприкінці травня 1939 р. відбув до Парижа, де мав розмови з Ш. Осуським. Відомо, що темою була принципова згода Братислави на створення чеських і словацьких легіонів, але як окремих підрозділів «задня боротьби проти Гітлера або пронацистського режиму, але не проти Словацької держави як такої» [40, С. 72].

Намагання Братислави налагодити цей діалог інтерпретувалися як спроби сконтактувати із західними державами. П. Парес 23 травня 1939 р. доповідав: «На даному етапі словаки стають вельми уважними у зв'язку з можливістю війни. Не очікують, що Німеччина виграє війну, але усвідомлюють, що не мають сили відкинути будь-що, що німці можуть вимагати від них у разі війни. А тому намагаються наперед забезпечити добру волю західних держав тим, що таємно схвалюють плани еміграції» [40, С. 55]. В телеграмі від 3 червня П. Парес указував: «Здається, що Обтулович повернувся франкофілом, і його підтримка, без сумніву, вплине на словацький уряд на користь західних держав» [40, С. 56].

У повідомленні угорського посла у Братиславі від 30 червня 1939 р. вказано, що Л. Обтулович знову виїжджав до Парижа, але, за інформацію французької сторони, його зустріч зі Ш. Осуським не відбулася [41, С. 340]. Проте, посиляючись на британський архівний документ, Ф. Внук виснував, що Ш. Осуський дав знати словацьким очільникам, що він не є противником Словацької держави [26, С. 718]. Згідно зі спогадами французького консула у Відні Чартера та французького віцеконсула у Братиславі Бутана, лідери чехословацької еміграції у Франції визнали аргументацію словацького уряду і зменшили свій негативізм [42, С. 60].

Спершу британське визнання Словаччини де-факто було з незадоволенням сприйнято у французькому МЗС. Там уважали, що це дає надто великі аванси словакам. Посол Франції в Лондоні Ш. Корбін назвав це «нерозумним учинком», який може роздмухати «слабку іскорку словацької незалежності» [11, С. 86].

Проте у Братиславі логічно очікували, що визнання Франції після аналогічного кроку Великобританії не забариться¹³. Справді, оскільки П. Парес скаржився на своє становище у словацькій столиці як одинака в конкуренції з представниками Осі, адже не міг опертися на офіційну підтримку французького колеги [43, С. 35], Лондон звернувся до зовнішньополітичного відомства Франції з пропозицією, аби вона наслідувала приклад Британії [13, С. 94—95]. Словацька сторона давала зрозуміти, що відсутність налагоджених відносин із боку Франції не залишає Словаччині іншої альтернативи, як стати васалом держав Осі [44, С. 133].

У травні 1939 р. М. Чернак на зустрічі з польським послом у Берліні Й. Ліпським не приховував інтересу щодо визнання Словаччини Францією. Останній пообіцяв, що в межах своїх можливостей сприятиме цьому [42, С. 60].

¹³ Ibid. Z. č. 275/40.

Оскільки Париж зволікав, у Братиславі вирішили діяти шантажем. 7 липня 1939 р. словацьке інформаційне агентство повідомило, що уряд ліквідує консульства тих країн, які до 15 липня не визнають Словацьку державу. Хоча інформація не була офіційною, але розцінювалася як тиск на Францію, адже лише вона підпадала під означені санкції. Тож 14 липня (в річницю взяття Бастилії) М. де Пейлон вербальною нотою попросив Й. Тісо про видачу екзекватури [38, С. 158]. Наступного дня словацька преса повідомила, що Французька Республіка де-факто визнала Словацьку державу [45]. Саме так подію сприйняли й іноземні дипломати. 4 серпня консул отримав відповідний патент за підписом президента Франції А. Лебрена та міністра закордонних справ Ж. Бонне [46, С. 49].

18 липня 1939 р. у вербальній ноті М. де Пейлону було висловлено бажання створення словацького консульства в Парижі, «як тільки буде отримано попередню згоду на це Міністерства закордонних справ Франції» [13, С. 96]. Планувалося також заснувати додаткові консульські відділення в Марселі та Гаврі [37, С. 695]. Але французи, на відміну від британців, організовувати взаємність не поспішали, хоча словацький уряд схвалив кандидатуру Б. Галванка на посаду генерального консула у Франції, а його відправлення туди та відкриття консульської установи планували здійснити якнайшвидше¹⁴.

19 серпня 1939 р. М. де Пейлон залишив Братиславу у службових справах і вже не повернувся [17, С. 153]. До початку вересня справи консульства за посадою вів віцеконсул Бутан. До речі, про його персону зберігся цікавий документ. 26 травня він, будучи напідпитку, влаштував криваву бійку з італійським консулом, але, згідно зі звітом дирекції братиславської поліції, попросив поліціанта не давати справі хід, запевнивши, що насправді вони з італійцем добрі друзі й вирішать проблему між собою¹⁵.

Анонсовані пресою словацько-французькі економічні переговори відбутися не встигли. Натомість у французьких військових колах тогочасна роль і місце Словаччини визначалися прямо. У записці військового аташе Франції у СРСР О.А. Паласа від 13 липня 1939 р. про небезпеку німецької агресії вказувалося: «Німеччина почала оточення Польщі шляхом анексії, тепер уже можна сказати цілковитої, Чехії та Словаччини... Наступ зі Словаччини, з головним напрямком на Лемберг (Львів — *І. Б.*), дозволив би відокремити польську армію від її союзника Румунії» [47, С. 205].

Позиція США

У працях словацьких емігрантських істориків простежується прагнення продемонструвати, що американський уряд навесні — влітку 1939 р. маневрував та чітко не визначився у «словацькому питанні».

18 березня посол ЧСР у США В. Гурбан інформував Державний департамент про прохання Е. Бенеша, який у той час перебував із лекційним турне

¹⁴ Ibid. Č. 7079/1939.

¹⁵ Ibid. Č. 04160/1939.

у Чикаго, зустрівся з Ф.Д. Рузвельтом [48, С. 193]. Розуміючи, що йтиметься про підтримку Вашингтоном ідеї відновлення ЧСР, той відмовився і доручив пояснити, що «за інших обставин президент із радістю прийняв би та поспілкувався з ним» [5, С. 145]. Натомість 27 березня Ф.Д. Рузвельт надіслав Е. Бенешу листа, в якому йшлося про невизнання становища на чеських і моравських землях. Тож Й. Мікуш виснував, що у Вашингтоні диференційовано оцінювали події у чеських землях та Словаччині [49, С. 106]. Й. Кіршбаум у своїх міркуваннях пішов ще далі: «Сполучені Штати не лише не протестували проти нової ситуації у Словаччині, але явно говорили лише про Чехію та Моравію, у зв'язку з чим Словаччина отримала визнання, яке з *cum grano salis* (із певним застереженням — *І. Б.*) можна назвати *tacitus consensus* (мовчазна згода — *І. Б.*)» [50, С. 85].

Проте американські урядові документи не підтверджують такої інтерпретації. 17 березня 1939 р. заступник держсекретаря С. Волес сформулював офіційне бачення ситуації: «[...] оскільки Словаччина устами свого президента попросила Гітлера прийняти протекторат [...] немає чехословацьких офіційних осіб, з якими можна вести справи» [51]. Тобто Вашингтон отримав беззаперечний доказ ініціативного підпорядкування Словацької держави Німеччині, а отже й аргумент щодо її невизнання. У роз'ясненні С. Волеса для Міністерства фінансів вказувалося на неправомірність окупації чехословацьких провінцій Богемії, Моравії та Словаччини (!), які фактично опинилися під контролем німецької адміністрації [52, С. 301]. Хоча це не був власне дипломатичний документ, але саме на нього у червні — серпні 1939 р. посилався Держдепартамент, інструктуючи послів США в Італії та Угорщині щодо позиції уряду у «словацькому питанні» [53—54]. 23 березня Ф.Д. Рузвельт у промові використав фразу «з огляду на зайняття чехословацьких провінцій Чехії, Моравії та Словаччини збройними силами Німеччини» [55, С. 167]. 3 квітня Р. Гейст чітко констатував «приведення Словаччини до стану повної залежності від Райху» [56].

Важливою є інформація американського дипломата Дж.Ф. Кеннана, який навесні 1939 р., перед призначенням у Берлін, працював у представництві США у Празі. У своєму меморандумі від 14 квітня він указував: «Головна відмінність між статусом Словаччини та Богемії й Моравії полягає у тому, що у Словаччині не створено офісу райхспротектора; з німецького погляду словацький уряд залишається суверенним у рамках обмежень, визначених [словацько-німецькою] угодою [...], які, однак, сягають так глибоко, що зазвичай означають нав'язування відвертого протекторату» [57, С. 120]. У звіті від 1 травня Дж.Ф. Кеннан ужив термін «маріонеткова держава», провівши паралелі фактичного статусу Словаччини із залежністю Зовнішньої Монголії від СРСР [57, С. 135]. Визначаючи рівень словацької самостійності, використав метафору собаки на повідцю: «Доки пес іде за напрямком господаря, відчуває себе цілком вільною, але як тільки захоче збочити, повідець поверне його назад» [58, С. 500—501].

Незабаром прояснилася й позиція американського президента щодо чехословацької еміграції. Е. Бенеш 28 травня 1939 р. мав теплу приватну розмову з Ф.Д. Рузвельтом у резиденції останнього в Гайд-Парку (Нью-Йорк) [59, С. 29]. Господар Білого дому запевнив, що для нього «Мюнхена» не існує й він надалі вважає Е. Бенеша чехословацьким президентом [27, С. 54]. Улітку 1939 р. той отримав від адміністрації США ще суттєвіший аванс: «Допомогли вам у минулому (в період Першої світової війни — *І. Б.*), допоможемо й тепер» [40, С. 14]. Вашингтон продовжував визнавати статус В. Гурбана. Його рішучий спротив спробам німців забрати собі будівлю чехословацького посольства був «прямо підказаний йому Самнером Волесом» [29, С. 212]. 15 червня радянський представник у США К. Уманський у щоденнику зафіксував: «У статусі У[рбана] як повноправного члена дипкорпусу змін немає і не передбачається» [29, С. 447].

Подібно до британців, у Вашингтоні вважали незалежність Словаччини тимчасовою, оскільки німці спокушатимуть нею Угорщину [60]. Генеральний консул США у Празі І. Ліннел 26 квітня 1939 р. відзначав: «Німці схильні до збереження актуального статусу Словаччини як самостійної васальної держави, доки не будуть вирішені незгоди з Польщею згідно з німецькими уявленнями та доки не буде консолидований німецький вплив на Угорщину [...] як тільки ці дві умови будуть реалізовані [...] німці охоче нададуть Угорщині більшу частину Словаччини аж до р. Ваг» [61, С. 90].

Братислава поклала великі надії на чисельну (до 1 млн осіб) [23, С. 358] словацьку діаспору у США. 21 червня 1939 р. американська преса оприлюднила звернення голови братиславського уряду Й. Тісо до американських словаків, в якому той інформував про обставини проголошення державності та закликав боротися з «ворожими наклепами», допомагати розвивати економіку країни [62].

24 квітня 1939 р. голова Словацької ліги у США Й. Гушек оприлюднив меморандум, адресований Ф.Д. Рузвельту та держсекретареві К. Геллу, в якому висловив бажання американських словаків, «щоб США були однією з перших держав, які визнають Словацьку Республіку й нададуть словакам сміливості та віри в майбутнє міцної демократії» [63, С. 150]. 12 травня на засіданні виконкому Словацької ліги було схвалено наступний план дій: уповноважити окрему комісію щодо складання обширного меморандуму, адресованого урядам США, Великобританії та Франції в питанні визнання Словацької держави; відправити представника ліги до Словаччини задля інформування про тамтешню ситуацію та з'ясування причин відокремлення її від Чехії; створити у Вашингтоні видавничий відділ із метою протидії антисловацьким матеріалам і дезінформаціям в американській пресі та для надання об'єктивних відомостей; організувати заходи щодо можливості бути почутими у закордонному комітеті Сенату у Вашингтоні [64, С. 208].

4 серпня 1939 р. К. Геллу адресувалася повторно апеляція американських словаків. Відповідь від 21 серпня, за підписом керівника європейського відділу Держдепартаменту Дж. Моффата, була негативною [65, С. 493].

Негативізм США щодо Словацької держави чітко простежувався в торговельній сфері. 17 травня 1939 р. М. Чернак інформував МЗС про домовленість щодо зустрічі на 19 травня з Р. Гейстом із метою «обговорити питання контакту задля спрощення словацького вивозу до Америки, а також, можливо, політичні питання»¹⁶. Очевидно, про це йшлося в тексті телеграми, відправленої того ж дня у Вашингтон з американського представництва в Німеччині: «Оскільки посольство, здається, не має жодних чітких інструкцій щодо організації будь-яких відносин зі словацькими представниками, я не надав відповіді на цей запит і був би вдячний за інструкції Департаменту у цій справі» [66]. Невідомо, чи відбулася згадана зустріч М. Чернака з Р. Гейстом, але відсутність інформації про неї спонукає до негативного припущення.

Головна проблема для словаків полягала в тому, що американська митниця не визнавала словацькі товари з позначкою «Made in Slovakia», вимагаючи, аби вони маркувалися «Made in Germany». Це було не вигідно як суто з економічного погляду (німецькі товари обкладалися додатковим 25-процентним митним збором), так і з погляду державного престижу.

30 травня 1939 р. Братиславська торговельно-промислова палата звернулася до лідера американських словаків Й. Матяшовського, аби «американські брати [...] системно домагалися від Сполучених Штатів якщо вже не визнання нашої держави, то хоча б допуску на свій ринок товарів із маркуванням “Made in Slovakia” на умовах, аналогічних для інших ненімецьких товарів»¹⁷. 22 червня словацький посол в Італії Й.М. Звршконець звернувся до американського колеги В. Філіпса з проханням донести позицію Братислави: «Словацьчина [...] пов’язана з Німеччиною лише договором про дружбу та гарантії, які часто укладаються останнім часом. Продовжують чинність усі міжнародні угоди, підписані ЧСР. Тож залишаються у силі також комерційні домовленості, укладені між США та Чехо-Словацьчиною. Крім того, Словацька Республіка не уклала митного союзу з Німеччиною; має свій національний банк і свої гроші — словацьку крону» [67].

Прагнення словацького дипломата було зрозумілим, але він у викладеній аргументації не помічав (або не хотів помічати) факту, що у квітні США в односторонньому порядку денонсували чехословацько-американську торговельну угоду [4, С. 210], тому апеляція Й.М. Звршковця до її змісту була безпредметною.

Братислава шукала шляхів налагодження діалогу також через Угорщину. Американський повірений у Будапешті Г. Траверс 23 травня 1939 р. звітував про телефонний дзвінок Я. Спіш’яка щодо визнання Словацької держави де-факто [68]. 10 червня словак просив тамтешнього посла США Дж. Монтгомері телеграфувати у Вашингтон із цього ж питання¹⁸.

7 серпня 1939 р. за дорученням МЗС Я. Спіш’як знову звернувся до Г. Траверса з офіційною нотою щодо визнання хоча б де-факто та відкриття

¹⁶ Ibid. Kart. 180. Č. 2416/1939. S. 2.

¹⁷ Ibid. F. Úrad predsedníctva vlády. Kart. 92. Č. 561/39.

¹⁸ Ibid. MZV. Kart. 112. Č. 11334/39.

у Братиславі консульства. Було вказано, що словацька влада виділяє фінанси для утримання у США одного зі співробітників посольства колишньої ЧСР, завданням якого є лобювання словацької державності, але якщо немає надії на зміну позиції офіційного Вашингтона, то цей співробітник буде відкликаний задля економії коштів [63, С. 148]. Швидше за все, йшлося про К. Чулена, котрий із січня обіймав посаду аташе з культури при посольстві ЧСР в американській столиці [69, С. 49]. Ф. Внук пояснив невдачу місії К. Чулена так: «Чехи мали у Вашингтоні сильні позиції, крім того, американські державні установи відомі своєю повільністю у справі визнання нових держав, особливо якщо їх виникнення відбулося в умовах політичних та нормативно-правових контроверсій» [70, С. 78]. У листі К. Чулена від 4 липня словацькому міністрові освіти Й. Сіваку йшлося: «Тут тиск чехословацької пропаганди вельми сильний, на її боці єврейство, а це найвпливовіша сила в Америці. Вона має гроші та людей, яким усюди відчиняють двері» [71, С. 322].

Відповідь Вашингтона на запит Г. Траверса надійшла аж 28 серпня. В ній цитувалася інструкція від 17 серпня про актуальність сформульованих у березні оцінок статусу всієї території колишньої ЧСР. У тексті констатувався вступ німецьких військ до Західної та Північної Словаччини [72]. Очевидно, затягування з відповіддю було у традиційному стилі американців, котрі чекали на «дозрівання» ситуації й відстежували, як поведеться братиславська влада.

Початок Другої світової війни

Подальші події засвідчили, що Словацька держава стала співагресоркою разом із Німеччиною. Сподівання на збереження нейтралітету виявилися ілюзіями. В останній декаді серпня 1939 р. у словацько-польському прикордонні було передислоковано ударні частини вермахту, які разом зі словацькими підрозділами зайняли вихідні позиції для наступу. 30—31 серпня словацькі міністерства внутрішніх справ та національної оборони таємними приписами заборонили поштовий, телеграфний і телефонний зв'язок із «Польщею, Францією, Англією та всіма французькими й англійськими країнами і територіями»¹⁹. Сумнівів щодо позиції Словаччини не залишилося.

Старт Другої світової війни спростив і чітко визначив структуру міжнародних відносин до тріади «союзник — ворог — нейтрал». Британський і французький консули були відкликані з Братислави. 4 вересня 1939 р. будівлю британського консульства опечатали²⁰.

Словацька влада 6 вересня відреагувала пропагандистською передовицею «Джон Буль працює» від головного редактора — германофіла К. Мургаша. Автор обіграв значення слова «буль» у словацькій фонетиці як «бумеранг», прищеплюючи читачам думку, що Лондон пожирає плоди своєї «підступної»

¹⁹ Ibid. Kart. 144. Z. č. 21 263/39.

²⁰ Ibid. Kart. 56. Z. č. prez. 12408/39.

політики. Він використав для оцінки Великобританії епітети «бундючна», «егоїстична», «жадібна» й наголосив: «Ніколи відома гендлярська англійська душа не проявилася у всій своїй наготі як тепер, коли вона загнала нещасну Польщу до провокації проти Великонімецької імперії лише для того, щоб шляхом створення конфлікту на Європейському континенті надалі панувати над 3/5 світу» [73]. В інших матеріалах цього випуску часопису провина за початок війни теж покладалася на Лондон. Словацько-британський розрив став публічним і безповоротним.

М. Гармінц не виконав «симетричного» наказу братиславської влади і 7 вересня 1939 р. заявив, що припиняє комунікацію зі Словаччиною й бажає залишитися у столиці Великобританії [40, С. 121]. Згідно з інформацією віденського осередку нацистської служби безпеки він, маючи давні зв'язки з британською розвідкою, тепер цілком почав працювати на неї [23, С. 636]. Насправді М. Гармінц налагодив контакти з Е. Бенешем та приєднався до чехословацької еміграції [74, С. 71].

Оцінка словацьких перспектив у Лондоні стала повністю негативною: «Словаки є примітивною і безвідповідальною нацією, зовсім не здатною вирішувати свої власні справи [...] насправді від них залежить набагато менше, ніж від чехів, тому їхня здатність до саботажу є не доведеною... Питання, чи ми маємо залучити словаків до наших військових цілей за тим самим підходом, що й чехів, залежить від того, чи можемо очікувати, що вони сильно розлючені на німецьку владу. Немає доказів, що йдеться саме про такий стан справ» [8, С. 217].

Нова позиція МЗС Великобританії полягала в тому, що «важко знайти підстави для якихось моральних зобов'язань щодо словаків» [75, С. 174]. Проте все ж їх не зарахували до категорії ворога: «Між Сполученим Королівством та Словаччиною немає стану війни, а словаки не вважаються ворожими громадянами» [11, С. 88]. У своїй аргументації британці сперлися на факт підписання німецько-словацького договору про охоронну зону від 12 серпня, згідно з яким на правому березі р. Ваг у Західній Словаччині (Поважжя) розміщувалися підрозділи вермахту [23, С. 563]. Тому, замість оголошення війни, було взято на озброєння американську оціночну концепцію Словаччини як окупованої Німеччиною території.

Звертаємо увагу, що охоронна зона охоплювала не більше 15 % від площі країни й там продовжували функціонувати словацькі адміністративні органи. Після завершення антипольської кампанії німецькі війська було виведено з Північної Словаччини. Тому теза, що Словацька держава перебувала в окупації, становить надто широко трактоване узагальнення.

Щоправда в перші дні війни не зустріли ентузіазму також прагнення Е. Бенеша переконати британців проголосити своєю метою відновлення ЧСР. У меморандумі британського МЗС від 1 вересня 1939 р. «Наше ставлення до чехів і словаків у період війни» занотовано, що «об'єднання чехів та словаків не було успішним і невідомо, чи словаки хочуть його відновити» [76, С. 234—235]. Тобто Лондон чітко дав зрозуміти, що питання повоєнного

устрою Центрально-Східної Європи обговорювати явно зарано. Аналогічну позицію зайняли і французи.

Глава словацького МЗС Ф. Дюрчанський ще чіплявся за думку втримати контакт із Заходом. 7 вересня 1939 р. він доручив своєму представникові в Белграді Й. Цікеру прохати югославську владу репрезентувати словацькі інтереси у Франції та Великобританії й передати, що «Словаччина не є у стані війни зі вказаними країнами, але оскільки вони відкликали своїх представників, то й ми вчинили аналогічно»²¹. Ф. Дюрчанський скаржився на погане поводження у цих державах зі словацькими громадянами, котрих «змушують вступати до чехословацьких легіонів або ж відправляють у концтабори»²². Очевидно, йшлося насамперед про французькі заходи щодо тих сезонних працівників, які після березня 1939 р. прибули до країни вже зі словацьким паспортом [40, С. 72]. Але інтернування в умовах старту війни людей «з окупованої Німеччиною території» було законним правом британського та французького урядів.

* * *

Великобританія, Франція та США негативно сприйняли насильницьку ліквідацію Німеччиною помюнхенської Чехо-Словаччини й розглядали новостворену Словацьку державу як складову та результат цього процесу.

Найбільше цікавилася словацькими справами Великобританія, яка пішла на визнання Словаччини де-факто й переконала Францію наслідувати її приклад. Однак певні дипломатичні контакти та протокольні процедури не розвинулися в конкретні прояви політичної, економічної, культурної співпраці, позаяк кілька місяців — надто короткий термін, тож дискусійним моментом залишається те, чи європейські демократії просто не встигли налагодити відносини, чи свідомо зволікали. Але безсумнівно, що до початку вересня 1939 р. залишалися сподівання, що великої війни вдасться уникнути, тому британці і французи не відкидали, хай обмеженої, але взаємодії зі Словаччиною.

Найпослідовнішими у запереченні словацької державності були США. Очевидно, тут далися взнаки географічна віддаленість та економічна незацікавленість. Певну роль відіграли традиційне негативне ставлення американської влади до «подрібнення» й так роз'єднаної Європи, вища вимогливість до процедур легітимізації нової держави, особливо якщо вона стала результатом руйнування послідовно демократичної ЧСР, якій вельми симпатизували за океаном.

Беззаперечним фактом є те, що західні демократії в той час ще не бажали вступати в конфронтацію з Німеччиною за Центрально-Східну Європу. Роль британського та французького консулів у Братиславі зводилася до спостереження й фіксації подій, про безпосередній вплив на них і регулювання відповідно до інтересів своїх держав не йшлося. Поради словакам щодо нейтральності не мали щонайменшого практичного значення, адже німецька гегемонія не залишала слабкій Словаччині шансів стати реально нейтральною.

²¹ Ibid. Kart. 112. Č. II. 556/1939.

²² Ibid.

Все ж Словацька держава, хоч і в обмеженій формі, була учасницею міжнародних відносин, на відміну, скажімо, від тогочасного статусу українських земель, адже УРСР не мала окремого представництва на міжнародній арені, Східна Галичина й Західна Волинь залишалися частиною II Речіпосполитої та незабаром були анексовані «країною Рад». Поглинення Закарпаття Угорщиною не спричинило дієвого спротиву західних столиць. Більше того, в американських і британських політичних колах панувало переконання, що такий сценарій кращий, ніж анексія Німеччиною або ж перетворення Карпатської України на німецький протекторат за взірцем Словаччини. З іншого боку, для карпатоукраїнських політиків статус Словацької держави був омріяним прикладом. Президент Карпатської України А. Волошин улітку 1939 р. відвідував Братиславу й у подальшому докладав зусиль, аби переконати політиків Німеччини та Італії скорегувати вирішення карпатоукраїнського питання за словацьким зразком.

Отож західні демократії свідомо самоусунулися від геополітичної боротьби, що й заохотило А. Гітлера домовитися зі Й. Сталіним про розподіл Центрально-Східної Європи та розпочати Другу світову війну. Ситуація повторилася і в 1944—1945 рр., коли регіон перейшов у сферу впливу СРСР.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Petruf, P. *Fontes Rerum Slovacarum I. Česko-Slovensko, Slovensko a Protektorát Čechy a Morava. Vývoj česko-slovenských vztahov v roku rozpadu spoločného štátu (na základe výberu z článkov uverejnených v novinách Česke slovo roku 1939)*. Trnava, 2009 [in Slovak].
2. Smetana, V. *Velká Británie a 15. březen 1939*. In: 1939: rok zlomu, 35-46. Banská Bystrica, 2019 [in Czech].
3. Bystrický, V. *Rozbitie ČSR a jeho odraz v informáciách diplomatov a spravodajcov*. In: Slovensko a druhá svetová vojna, 16-57. Bratislava, 2000 [in Slovak].
4. Michálek, S. 14 a 15 marec vo svetle dokumentov Štátneho departmentu USA. In: Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam, 195-212. Bratislava, 2010 [in Slovak].
5. Michálek, S. *Niekoľko problémov slovensko-amerických vzťahov počas druhej svetovej vojny*. In: Slovenská republika 1939—1945 v medzinárodných súvislostiach, 139-161. Bratislava, 2012 [in Slovak].
6. *The Chargé in Germany (Geist) to the Secretary of State. Berlin, March 14, 1939. — 2 p.m. 860F.00/614: Telegram*. In: *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1939. General. Vol. I. / General editors: G. Bernard Noble, E.R. Perkins*. Washington: United States Government Printing Office, 1956. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d29> (дата звернення: 25.02.2023).
7. Smetana, V. *Březnové idy v Británii: od nejasných informací k politickému obratu*. In: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*, 342-354. Bratislava, 2010 [in Czech].
8. Ivaničková, E. *Zahraničnopolitická orientácia Slovenska v dokumentach britskej Foreign Office (1939—1941)*. *Historický časopis*. 1996. (44)2: 207-220 [in Slovak].
9. Moulis, M. *Osudný 15. březen*. Praha, 1979 [in Czech].
10. Tejchman, M. 15. Březen a britská politika. *Slovansky přehled*. 1979. 3: 77-184 [in Czech].
11. Ivaničková, E. *Západné veľmoci a slovenský štát 1939—1945*. In: *Slovenský štát 1939—1945: predstavy a realita*, 81-93. Bratislava, 2014 [in Slovak].

12. Ivaničková, E. Britská politika a Slovensko v rokoch 1939—1945. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny: (stav, východiská a perspektívy), 125-130. Bratislava, 1994 [in Slovak].
13. Petruf, P. Diplomatické vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939—1945. In: Slovenská republika 1939—1945 v medzinárodných súvislostiach, 89-108. Bratislava, 2012 [in Slovak].
14. Hyrosová, E. Francúzske dokumenty k vývoju v Československu od Mnichova po 14 a 15 marec 1939. *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*. 1987. 12: 243-255 [in Slovak].
15. Bystrický, V. Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Bratislava, 2014 [in Slovak].
16. Pismo posla Frantsii v Germanii R. Kulondra ministru inostrannykh del Frantsii Zh. Bonne. In: God krizisa 1938—1939: Dokumenty i materialy. T. I: 29 sentyabrya 1938 — 31 maya 1939. 286-287. Moscow, 1990 [in Russian].
[Письмо посла Франции в Германии Р. Кулондра министру иностранных дел Франции Ж. Бонне. В: Год кризиса 1938—1939: Документы и материалы. Т. I: 29 сентября 1938 — 31 мая 1939. Москва, 1990. С. 286—287].
17. Kirshbaum, S.J. The Slovak Republic, Britain, France and the Principle of Self-determination. *Slovak studies*. Cleveland-Rom. 1983. XXIII: 149-170.
18. The Chargé in Germany (Geist) to the Secretary of State. Berlin, March 14, 1939—2 p.m. 860F.00/614: Telegram. In: Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1939. General. Vol. I. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d29> (дата звернення: 06.02.2023).
19. Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938—1939 / [Ed.]: Dušan Segeš, Maroš Hertel, Valerián Bystrický. Bratislava, 2012 [in Slovak, Polish and Hungary].
20. The Ambassador in Italy (Phillips) to the Secretary of State. Rome, March 17, 1939 — 1 p.m. 860F.00/679. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d40> (дата звернення: 12.01.2023).
21. The Acting Secretary of State to the German Chargé (Thomsen) Washington, March 20, 1939. 860F.00/756. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d52> (дата звернення: 17.01.2023).
22. Petruf, P. Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939—1945. (Náčrt problematiky). Bratislava, 2011 [in Slovak].
23. Slovensko-nemecké vzťahy 1938—1941 v dokumentoch I: od Mníchova k vojne proti ZSSR = Slowakisch-Deutschen Beziehungen 1938—1941 in Dokumenten I. 1. Vydanie. Prešov, 2009 [in Slovak and German].
24. Ivaničková, E. Slovensko a slovenská otázka v stredoeurópskych plánoch Veľkej Británie 1939—1945. In: Slovenská republika 1939—1945 v medzinárodných súvislostiach, 75-88. Bratislava, 2012 [in Slovak].
25. Vnuk, F. Slovakia and the Western Allies in 1939—1940. In: *Studi in onore di Milan S. Ďurica*, 717-726. Roma — Cleveland — München — Bratislava, 1995.
26. Anglicko uznáva Slovenský štát de facto. Audiencia britského konzula u ministra Ďurčanského. *Slovák*. 1939. Ročník XXI, číslo 104, 5 mája, 1 [in Slovak].
27. Letz, R. Postoj anglo-americko-sovietskych spojencov k otázke uznania česko-slovenského štátu. In: *Slovenský povojnový exil*, 49-56. Martin, 1998 [in Slovak].
28. Petruf, P. Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939—1945). *Historické štúdie*. 1997. 38: 7-40 [in Slovak].
29. Dokumenty vneshnej politiki. T. 22. Kn. 1. Yanvar — avgust 1939. Moscow, 1992 [in Russian].

- [Документи внешней политики. Т. 22. Кн. 1. Январь — август 1939. Москва, 1992. 712 с.].
30. Ivaničková, E. Česko-slovensko-maďarské vzťahy v stredoeurópskej politike Velkej Británie (1938—1945). *Historický časopis*. 1998. (46) 2: 250-260 [in Slovak].
 31. Spišiak, J. Spomienky z Budapešti 1939—1944 / [Ed.]: Miroslav Michela. Bratislava, 2010 [in Slovak].
 32. A Republik In Chaos. Slovakia After Partition. *The Times*. 1939, 3 Jule, Monday, 15-16.
 33. Normalizovaná úprava stykov medzi Anglickom a Slovenskom. Známy znalec západoeurópskej kultúry, inž. Harminc slovenským konzulom v Londýne. *Slovák*. Ročník XXI, číslo 155, 9 júla, 1 [in Slovak].
 34. Petruf, P. Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939—1945). In: Slovenská republika 1939—1945 v medzinárodných súvislostiach, 11-74. Bratislava, 2012 [in Slovak].
 35. Vnuk, F. Prvé kroky slovenskej diplomacie (marec 1939 — február 1940). In: Ferdinand Ďurčanský (1906—1974), 20-30. Martin, 1998 [in Slovak].
 36. Liptáková, H. Politické snahy Slovenska vo francúzskej diplomatickej korešpondencii z rokov 1932—1939. *Slovenská archivistika*. 2001. 36: 88-98 [in Slovak].
 37. Petruf, P. Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939—1944. *Historický časopis*. 1993. (41), 5—6: 693-705 [in Slovak].
 38. Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom 1939—1948: výber z dokumentov. Martin, 2003 [in Slovak].
 39. Baranovič, Š. Život a dielo Ph.Dr. Jozefa Staška. In: Dr. Jozef Staško osemdesiatročný (1917—1997), 9-13. Martin, 1998 [in Slovak].
 40. Vnuk, F. Slovenská otázka na západe v rokoch 1939—40. Cleveland, Ohio, 1974 [in Slovak].
 41. Bratislavský vyslanec udáva. 30.06.1939. In: Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927 / 1936 — 1940 / 1944. Maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentami v Bonne, Bukurešti, Viedni a Prahe, 340. Bratislava, 2008 [in Slovak].
 42. Petruf, P. K diplomatickým vzťahom medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch druhej svetovej vojny. In: Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí. (Sondy do vývoja II.), 59-69. Bratislava, 1994 [in Slovak].
 43. Petruf, P. Obraz Francúzska v slovenskej tlači v rokoch 1939—1942. *Historický časopis*. 1996. (44), 1: 27-46 [in Slovak].
 44. Petruf, P. Vichystické Francúzsko a diplomatické uznanie Slovenskej republiky. *Historický časopis*, 2000. (48), 1: 131-152 [in Slovak].
 45. Aj Francúzsko uznalo Slovenskú Republiku. *Slovák*. Ročník XXI, číslo 160, 15 júla, 1 [in Slovak].
 46. Petruf, P. K otázke uznania Slovenského štátu vichystickým Francúzskom. *Dokumenty. Slovanské štúdie*. 1997, 1: 48-71 [in Slovak].
 47. Artizov, A.N., Kudryashov, S.V. Frantsuzskie dokumenty o nachale Vtoroj mirovoj vojny. *Vestnik MGIMO-Universiteta*. 2019. 3(66): 202-246 [in Russian].
[Артизов А.Н., Кудряшов С.В. Французские документы о начале Второй мировой войны. *Вестник МГИМО — Университета*. 2019. 3(66). С. 202—246].
 48. Michálek, S. Vyslanectvo ČSR vo Washingtone od rozbitia republiky do uznania exilovej londýnskej vlády (1939—1942). In: Obraz a odraz osobnosti modernej doby, 187-202. Bratislava, 2019 [in Slovak].
 49. Mikuš, J. Slovensko v dráme Európy. Martin, 2002 [in Slovak].
 50. Kirschbaum, J. Náš boj o samostatnosti Slovenska / do tlači priprav. P. Maruniak. Martin, 2000 [in Slovak].
 51. The Acting Secretary of State to the Minister in Czechoslovakia (Carr). Washington, March 17, 1939 — 1 p.m. 860F.00/703a: Telegram. In: Foreign Relations of the United

- States Diplomatic Papers 1939. General. Vol. I. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d39> (дата звернення: 25.02.2023).
52. Documents of American foreign relations. January 1938 — June 1939 / Edited by S. Shepard Jones, Denys P. Myers. Boston, 1939.
53. The Secretary of State to the Ambassador in Italy (Phillips). Washington, June 28, 1939 — 5 p.m. 142.14/2427: Telegram. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d40> (дата звернення: 20.01.2023).
54. The Secretary of State to the Chargé in Hungary (Tracers). No. 372 Washington, August 28, 1939. 860F.01/268. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d65> (дата звернення: 28.01.2023).
55. Dürčanský, F. Biela kniha. Právo slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Zväzok I — V. Buenos-Aires, 1954 [in Slovak].
56. The Chargé in Germany (Geist) to the Secretary of State. No. 677. 762.00/276. Berlin, April 3, 1939. [Received April 17.]. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d102> (дата звернення: 04.02.2023).
57. From Prague after Munich. Diplomatic papers. 1938—1940 / by George F. Kennan. Princeton, New Jersey, 1968.
58. Lukáč, P. George Frost Kennan o Slovensku v rokoch 1940—1945. *Historický časopis*. 1998. 46 (3): 497-514 [in Slovak].
59. Němeček, J. Za svobodné Československo ve svobodné Evropě! In: 1939: rok zlomu, 25-34. Banská Bystrica, 2019 [in Czech].
60. The Minister in Hungary (Montgomery) to the Secretary of State. 740.00/651: Telegram. Budapest, March 21, 1939 — midnight. [Received March 22 — 7:49 a.m.]. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d79> (дата звернення: 08.02.2023).
61. Ličko, R. Vznik autonómie a vyhlásenie slovenského štátu v rokoch 1938 a 1939 z pohľadu americkej diplomacie. *Acta historica Neosoliensia*. 2003. 6: 82-91 [in Slovak].
62. Posolstvo min. Predsedu Tisu americkým Slovákom. Museli sme, bojovať proti všetkým, aby sme uplatnili právo Slovákov. *Slovák*. 1939. Ročník XXI, číslo 142, 22 júna, 4 [in Slovak].
63. Michálek, S. Vstup do niektorých problémov slovensko-amerických vzťahov (1939—1945). In: Slovenská republika 1939—1945 očami mladých historikov, IV, 144-155. Banská Bystrica, 2005 [in Slovak].
64. Bobák, J. Posolstvo predsedu vlády Jozefa Tisu americkým Slovákom (jún 1939) — reakcia bývalého vyslanca Č-SR Juraja Slávika. *Historický zborník*. 2009. 19 (1): 201-223 [in Slovak].
65. Němeček, J. Soumrak a úsvit československé diplomacie: 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady. Praha, 2008 [in Czech].
66. The Chargé in Germany (Kirk) to the Secretary of State. 707.1160F/2: Telegram. Berlin, May 17, 1939. 4 p.m. [Received May 17 — 1:45 p.m.]. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d186> (дата звернення: 21.01.2023).
67. The Ambassador in Italy (Phillips) to the Secretary of State. Rome, June 26, 1939 — 4 p.m. 142.14/2427: Telegram. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d62> (дата звернення: 23.01.2023).
68. The Chargé in Hungary (Travers) to the Secretary of State. No. 1701. Budapest, August 7, 1939. 860F.01/268 URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d64> (дата звернення: 28.01.2023).
69. Mikuš, J.A. Pamäti slovenského diplomata. Martin, 1998 [in Slovak].
70. Vnuk, F. Životopis Konštantína Čulena. Cleveland, Ohio, 1984 [in Slovak].
71. Sivák, J. Z mojich pamäti. Martin, 2003 [in Slovak].
72. The Secretary of State to the Chargé in Hungary (Tracers). No. 372. Washington, August 28, 1939. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1939v01/d65> (дата звернення: 28.01.2023).

73. Murgaš K. John Bull v práci. *Slovák*. 1939. Ročník XXI, číslo 204, 6. septembra, 1 [in Slovak].
74. Sidor K. Šest' rokov pri Vatikane. Druhe vydanie prichystal Jozef Rydlo. Bratislava, 2012 [in Slovak].
75. Ivaničková, E. Slovensko a slovenská otázka vo vojnových plánoch Veľkej Británie 1939—1945. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20 storočí, 172-180. Bratislava, 2003 [in Slovak].
76. Ivaničková, E. Postoj britskej vlády k obnoveniu Československa a vplyv Edvarda Beneša. In: Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. Století, 231-255. Ústí nad Labem, 2006 [in Slovak].

Надійшла / Received 23.08.2023

Ivan BOROVEDS

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Docent at Department of World History,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

(Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

borovets.ivan@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

“SLOVAK QUESTION” IN THE FOREIGN POLICY PERCEPTION OF THE WESTERN DEMOCRACIES (MARCH — SEPTEMBER 1939)

The purpose is a comprehensive analysis of the “Slovak question” vision of the leading Western countries on the eve of World War II with the involvement of archival materials, published sources and the press of that time. **The methodological ground** is the principles of historicism, comprehensiveness, and consistency. The problem-chronological, comparative, and synchronous methods were broadly used. **Scientific novelty** is determined by the absence of specialized scientific works devoted to this issue in Ukrainian and foreign (except Slovak) historiography. **Conclusions.** The Western democracies condemned the liquidation of Czechoslovakia by Germany and Hungary and considered the proclamation of the Slovak state as an element of this process. However, in early May, Great Britain modified its position and de facto recognized the Slovak state. France did the same in mid-July. In diplomatic circles in the spring and summer of 1939, the status of Slovakia was considered temporary. There were predictions that Slovakia would be divided between its neighbours, transferred to Hungary, or annexed by Germany completely. British and French consuls’ reports and the Western press emphasized the subordination of Slovakia to Berlin and criticized the political development of the country. The Slovak government contacted the Czechoslovak emigrants in France through intermediaries. British diplomacy interpreted these contacts as an attempt to establish positive relations with Western powers. The USA’s position toward the Slovak state was consistently negative. The American government did not distinguish the difference between the status of the Czech and Moravian lands and Slovakia. Americans were the first who supported the plans of Czechoslovak emigration led by E. Beneš to restore the status quo. Attempts by Slovak diplomats to change the situation in their favor failed. Under pressure from the Germans, the Slovak state took part in the aggression against Poland, which finally destroyed all hopes of establishing relations with Western democracies. Great Britain and France joined the American interpretation and began to consider Slovakia as a territory occupied by Germany.

Keywords: “Slovak question”, Great Britain, France, USA, international relations, diplomatic contacts, de facto recognition, press, geopolitics.